

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Анатолій Анатолійович Мелешук

Кандидат філософських наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

Anatoly Meleshchuk

Ph.D. in Philosophy, Assistant Professor of
Philosophy Science,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

E-mail: meleschuk@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7777-1714>

УДК 1 (47) (091)

ІСТОРИОСОФСЬКІ КОНЦЕПТИ РУСИ І ЇХ РОЛЬ У СИНТЕЗИ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Received 19 September 2020; revised 14 October 2020; accepted 17 November 2020

DOI: 10.15421/352031

Анотація

Кризові явища всередині України, значною мірою впливають з відсутності об'єднуючої, ціннісної, світоглядної моделі яка б спрямувала існуючі ідеологічні вектори в одному, конструктивному для нації напрямку. Вирішення цієї проблеми можливе засобами філософського дослідження оскільки підвалини національної ідеї ґрунтуються на метафізичних ідеях і цінностях, що не можуть бути охоплені методами емпіричних наук. Автор аналізує концепти Київської Русі, які можуть виконати об'єднавчу роль у синтезі нової національної ідеї для українців. Серед них розглянуто концепт «Святої Русі», норманського походження державності Русі і концепт її посередницької ролі між Цивілізаціями Сходу, країнами Заходу і Скандинавії. Автором показано перспективи застосування цих концептів у сучасних умовах.

Ключові слова: філософія історії, Київська Русь, Візантія, Російська імперія, Скандинавія, Балто-Чорноморський союз, національна стратегія.

Historiosophical concepts of Rus and their role in the synthesis of the national idea of modern Ukraine

Abstract

The article examines the philosophical dimensions of the national idea of modern Ukraine and the significance of the historiosophical concepts of Kievan Rus in its synthesis. The purpose of the article is to search for the concepts of Ancient Rus, which will become the foundation for creating a unifying, effective ideological model of the modern Ukrainian nation. Which will help to overcome ideological contradictions and distortions created during the times of the Russian Empire and the USSR. The author claims that the problem of the synthesis of the national idea is most deeply studied by the methods of philosophy. The reason for this is the metaphysical essence of the ideas that create the national idea.

According to the author, the concept of «Holy Rus» is fundamental for the national idea. Kievan Rus became a cultural, sacred heir to the Eastern Roman Empire. But the Muscovy took away from Kiev its status as the successor of Constantinople and created the mythologem «Moscow - the third Rome». Modern Ukraine needs to correct this mistake and return to its former status. The second concept is the Norman origin of the state traditions of Kievan Rus. This concept integrates Rus and modern Ukraine into the European space of state traditions, on the basis of which the democratic and liberal values of modern Europe emerged. The third is the concept of the intermediary role of Kievan Rus between the civilizations of the East, the countries of the West and Scandinavia. The author argues that the intermediary role of Rus must be realized by modern Ukraine. The form for this can be the Baltic-Black Sea Union of States for cooperation in economics, politics and security.

The main conclusion is the need to create a Ukrainian national idea based on the concepts of Kievan Rus. They are relevant in the modern world and raise the status of the Ukrainian state.

Key words: philosophy of history, Kievan Rus, Byzantium, Russian Empire, Scandinavia, Baltic-Black Sea Union, national strategy.

Постановка проблеми.

Протягом 29 років незалежності Україна продовжує з рядом внутрішніх і зовнішніх викликів, в ході чого проявляється відсутність єдиної, чіткої, переконливої для громадян і сусідів концепції буття нації. Одним з таких проявів є, на нашу думку, політичні кризи, коли вибори глави держави, області, міста або депутатського складу рад призводили до радикальних змін векторів у внутрішній і зовнішній політиці, а спроби реформування країни наштовхувалися на небажання більшості представників політичних еліт відмовлятися від вирішення своїх вузьких, утилітарних потреб.

З відсутністю чіткої національної ідеї пов'язані і світоглядні кризи серед громадян України. На сьогодні спостерігається як мінімум чотири світоглядних концепції. Першу умовно назвемо націоналістичною, яскраво правою, друга – спрямована на євроінтеграцію, заснована на ліберальних, лівоцентристських цінностях, третя – заснована на ностальгії за радянськими цінностями, лівого, тоталітарного типу і четверта – проросійська. Химерне переплетіння цих концепцій у сучасному українському соціумі дає складну суміш цінностей, прагнень, що не сприяє цілеспрямованому, сталому руху країни хоч в якомусь напрямку. Країна, суспільство, державні інституції пробуксовують з'ясовуючи світоглядні стосунки між прихильниками різних концепцій буття України. І на цих протиріччях вправно грають деякі внутрішні і зовнішні сили, котрим не вигідно зміцнення державності України.

Економічні і соціальні негаразди, на наш погляд, теж є похідними від світоглядного, ціннісного вакууму. Історія має приклади народів, що за гірших вихідних умов об'єднувалися і створювали успішні держави, маючи чіткі національні ідеї, спільні цінності і устремління. Гарним прикладом є Ізраїль, історія успіху якого загальновідома.

Для реалізації високих рівнів буття нації недостатньо спільних економічних, політичних інтересів громадян, суспільство має об'єднувати певна надматеріальна ціннісна, світоглядна модель буття. Синтез такої світо-

глядної концепції можливо здійснити засобами філософії історії.

Метою статті є пошук концептів Київської Русі, застосування яких може стати фундаментом у побудові єдиної, ефективної світоглядної моделі сучасної української нації, долаючи існуючі світоглядні протиріччя і перекручення, що залишилися від часів Російської імперії й СРСР.

Аналіз досліджень.

Зважаючи на важливість проблеми побудови національної ідеї, ця проблема привертала увагу багатьох дослідників. Першими її досліджували такі науковці як В. Антонович, Д. Багалій, М. Грушевський, П. Куліш, М. Костомаров, В. Липинський, Н. Полонська-Василенко. Серед сучасних дослідників слід відзначити вклад І. Бичка, В. Горського, Я. Грицака, О. Забужко, В. Іваненка, Л. Нагірної, М. Поповича і багатьох інших. Проблема була висвітлена в різних аспектах: політологічному, історичному, юридичному, соціологічному, релігієзнавчому і філософському. Але, враховуючи метафізичність багатьох аспектів проблеми, вона залишається дискусійною і містить неосмислені виміри. Одним з таких, на наш погляд є зв'язок сучасних концепцій національної ідеї України і концептів, що містить культурна спадщина Київської Русі.

Виклад основного матеріалу.

По-перше, аналіз історіографії свідчить, що по національній ідеї написано чимало наукових і публіцистичних праць. Різні аспекти проблеми досліджувалися, зокрема, в рамках історичних, політологічних, соціологічних підходів, але, на нашу думку, повною мірою її можливо дослідити лише засобами філософії. Адже фундамент національної ідеї спирається на ціннісні, світоглядні принципи, а вони є метафізичними за своєю сутністю, тож для їх дослідження не достатньо методології емпіричних наук. Національна ідея, безумовно, має історичні, політологічні, соціологічні, релігієзнавчі аспекти, але здійснити їх синтез можливо лише в рамках філософського дослідження, використовуючи дані історичної науки, політології, соціології, релігієзнавства, культурології.

По-друге, до складу національної ідеї

входить ряд концептів, співвідношення між якими утворює певну світоглядну, ціннісну, діяльнісну модель. Моделі можуть мати різні структури, залежно від того, якими концептами ми їх наповнюємо. Серед моделей національної ідеї, поширених у світоглядному просторі сучасної України найперспективнішими є дві. Одну з них розглянемо в цій роботі.

Перша модель ґрунтується на концептах Київської Русі. Серед концептів Русі одним з фундаментальних є концепт «Святої Русі». Мова йде не про поняття, якого в такому вигляді, звичайно, ми не знайдемо в джерелах, а про смислове наповнення, ідею. Її поява пов'язана з входженням Русі до християнського культурно-релігійного простору. Цей факт викликав необхідність осмислення історичного місця і значення Київської держави у відповідності з християнськими історіософськими канонами. Перші, інтуїтивні спроби осмислення місця східнослов'янської спільноти народів в історії можна знайти в творах давньоруського духовенства. Серед мислителів Русі питанню її історичної місії особливу увагу приділили митрополит Іларіон і автор «Повісті минулих літ» – Нестор. В центрі їх уваги опиняється народ руський як представник Святої Софії і Київ як спадкоємець Єрусалима і Константинополя, на чому ґрунтувалася ідея «Святої Русі».

Митрополит Іларіон у «Слові про Закон і Благодать» возвеличує князя Володимира за хрещення ним землі руської і порівнює його з імператором Константином: «Подібний ти до великого Константина ... Той із матір'ю своєю Єленою, хрест із Єрусалима принісши, по всьому світу своєму розславивши, віру утвердили. Ти ж із бабою твоєю Ольгою, принісши хрест із нового Єрусалима, Константинограду, по всій землі своїй поставивши, утвердили віру. Тож подібний тому еси, з ним однакової слави і честі достойний» [Іларіон 1992: 206]. Далі Іларіон підкреслює, що з цих пір саме Русь стає хранителькою Христової істини і благодаті: «Та церква дивовижна і славна на всі краї сусідні... зі Сходу і до Заходу. І славний град свій Київ ти величчю, немов вінцем увінчав. Ти передав людей своїх і місто святей всеславній, швидкій у допомозі християнам

святей Богородиці» [Іларіон 1992: 211]. Символом цього став Софійський Собор у Києві.

Літописець Нестор у «Повісті минулих літ» осмислює історію Русі у світлі провиденційно-месіанської ідеї. Нестор виходить з ідеї «божого промыслу» і вважає, що руська земля є частиною наділу Яфета, сина Ноя, від якого походять західні народи: «В Яфетовій же частині сидить русь, чудь і всякі народи: меря, мурома, весь, мордва, заволоцька чудь, перм, печера, ям, угра, литва, зимигола, корсь, летьгола, ліб» [Літопис руський 1989: 1]. Тим самим монах вписує руський народ до християнської історичної концепції, показує його місце в біблійному генеалогічному дереві. Разом з тим, Нестор намагається надати русичам певної особливості. Для цього він переповідає легенду, згідно якої Руські землі відвідав апостол Андрій, подорожуючи Дніпром. І ніби, побачивши цей край він сказав учням: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне бог. І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ...» [Літопис руський 1989: 4]. Тож, «Повість минулих літ» спираючись на теологічні принципи християнського розуміння історії знаходить спосіб виокремити русичів з-поміж нащадків старозавітного Яфета через пророцтво новозавітного апостола Андрія.

Концепт «Святої Русі» є центральним, історично він мав перейти у спадок Українській державі. Але, шляхом міфотворчості духовенства і державних діячів Московського царства, концепт «Святої Русі» було трансформовано у міфологему «Москва – третій Рим». Таким чином, за правління Петра I, виникає концепція Росії як спадкоємиці Русі і виконавиці функцій «Святої Русі» у образі «Третього Риму» [Мелешук 2018]. При цьому ту частину русичів, котра продовжувала проживати на землях полян і сусідніх східнослов'янських союзів племен, що утворили Київську Русь, і котрі залишалися первинними наслідувачами культурної спадщини Русі, було маргіналізовано і понижено до концепту «малоросів», а країну – до «Малоросії». Тим

самим, у сучасної України було відібрано той історіософський концепт, на якому, по принципу історичної спадковості має засновуватися її національна ідея.

Історично християнство було поширено з Константинополя до Києва і далі до Москви, тож першим наступником Царгорода має бути столиця Української держави. Відповідно Україна і є тією «Святою Руссю», що має пам'ятати про цю свою історіософську місію. Важливим кроком до повернення цього концепту стало створення у 2018 році ПЦУ, як Київської митрополії підпорядкованої Константинопольському патріархату.

Другий концепт, що дістався Україні з історичної спадщини Русі – це норманське походження державницьких традицій. Його витоки знаходяться в «Повісті минулих літ». Нестор розповідає про трьох варягів, братів Рюрика, Синеуса і Трувера, що прийшли до озера Ільменя, де після смерті братів, Рюрик заснував Новгород і став у ньому правити. Були в Рюрика двоє мужів не його племені – бояри Аскольд і Дір, які по дорозі до Царгороду, натрапивши на місто Київ, котре заснували брати Кий, Щек і Хорив, «зостались удвох у городі цьому, і зібрали багато варягів, і почали володіти Полянською землею. А Рюрик княжив у Новгороді» [Літопис руський 1989: 12]. Серед творців концепції української історії не всі її визнавали. Наприклад, М. Грушевський вважав, що державність у полян мала автохтонне походження і поступово виникла без допомоги скандинавів. Але в рамках філософії історії ми не будемо вдаватися в історичні дискусії довкола норманської теорії. Для використання цього концепту на рівні складової національної ідеї, достатньо тих свідчень, що містяться в «Повісті». Адже на рівні історіософії працюють не тільки емпіричні методи історичної науки, тут ми маємо справу з метафізичними ідеями, що, часто, є ірраціональними. Національна ідея, це не суто раціональна конструкція, її частина цілком може ґрунтуватися на вірі, на ірраціональному переконанні. Важливішим фактором є поширення віри в цю ідею серед громадян, а не її доведеність. До речі, цей приклад показує відмінності історичного і філософського підходів до пробле-

ми національної ідеї.

Норманське походження державності Київської Русі залучає Україну до європейських державницьких традицій, з яких постали сучасні демократичні, ліберальні цінності побудови системи державної влади Західної цивілізації. Сучасне Українське суспільство свідомо обрало шлях інтеграції до Західних політичних структур і переймає їх досвід і цінності. Норманський концепт додає цим прагненням багатовікової сталості в приналежності до Західної цивілізації.

Третім концептом є посередницька, транзитна роль Русі між Півднем і Північчю, Заходом і Сходом. Як відомо, Київська Русь зміцніла і перетворилась на могутню середньовічну державу, зокрема, завдяки торговим шляхам, на перетині яких вона знаходилась. Русь не була вороже налаштована ні проти цивілізацій Сходу, ні проти країн Західної Європи, народів Скандинавії чи Сходу. Руська держава сприймала сусідні країни, перш за все, як торгових партнерів. Особливо ця динаміка посилювалась після прийняття християнства.

Сучасне геополітичне положення України дозволяє продовжувати і поглиблювати цю роль. Зокрема, політологи стверджують доцільність розбудови Балто-Чорноморської співдружності країн як альтернативи ЄС і НАТО, інтеграція до яких є більш віддаленою перспективою [Кондратенко 2020: 11]. На думку О. Кондратенко, ідея «Міжмор'я» розглядалася багатьма країнами Балто-Чорноморського союзу, а її актуалізація припадала на піки потрясінь глобального й регіонального масштабів, що свідчило про вразливість положення східноєвропейських країн [Кондратенко 2020: 12]. В Україні ідея «Міжмор'я» була популярною серед політиків і науковців в період революції 1917 року і на початку 20-х років, після програшу у боротьбі за збереження державної незалежності [Кондратенко 2020: 12]. На сучасному етапі реалізація концепту Балто-Чорноморського союзу отримує додаткової актуалізації по причині гібридної агресії Росії проти України і наявності загрози для інших східноєвропейських держав.

Висновок.

По-перше, основоположним концептом

Київської Русі, який має входити до національної ідеї сучасної України, є концепт «Святої Русі». Русь стала культурною, сакральною спадкоємицею Східної Римської імперії, прийнявши хрещення у Східному християнському обряді від Константинополя. Від Києва християнство поширилося до інших народів, які входили до складу Русі, від Києва прийшло воно і до Москви. Але, шляхом трансформації, перекручення, у Києва було відібрано історичних статус наступника Константинополя і створено міфологему «Москва – третій Рим», на якій було засновано ідеологію Російської імперії. Сучасна Україна має повертати собі забраний статус Києва і створення Київської митрополії, підпорядкованої

Константинопольському патріархату стало важливим кроком у цьому напрямку.

По-друге, наступним за важливістю концептом є норманське походження державницьких традицій Київської Русі, що історично інтегрує її до європейських державницьких традицій, з яких постали демократичні і ліберальні цінності сучасної Європи.

По-третє, має вагу і перспективу концепт посередницької ролі Русі між цивілізаціями Сходу, країнами Заходу і Скандинавії, що можливо реалізувати у формі Балто-Чорноморської інтеграції як економічного, політичного, безпекового союзу, альтернативного і такого, що доповнює ЄС і НАТО.

Бібліографічні посилання

- Грушевський, М. (1954). *Історія України-Руси*. Нью-Йорк: Видавниче Товариство «Книгоспілка», 1.
- Іларіон. (1992). *Слово про закон і благодать*, в: *Давня українська література. Хрестоматія*. Київ: Золоте слово, 195-214.
- Карлова, В. (2010). Національна ідея сучасної України: проблеми та перспективи формування. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*, 3, 21-29.
- Кондратенко, О. (2020). Балто-Чорноморська співдружність: витоки та стратегічні можливості для України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 1, 11-17.
- Кубаєвський, М. К. (2007). *Національна ідея: історичні й методологічні засади осмислення*. Тернопіль: Економічна думка.
- Латигіна, Н. А. (2013). Українська національна ідея: українські реалії. *Історико-політичні студії*, 1, 5-10.
- Літопис руський за Іпатським списком*. (1989). Київ: «Дніпро».
- Мелешук, А.А. (2018). Трансформація східнослов'янського месіанізму від філософської думки Русі до ранніх слов'янофілів. *Грані*, 12, 174-177.
- Нагорна, Л. (2003). Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*, 2, 14-30.
- Попович, М.В., Єременко А.М., Фадеєв В.Б. (2005). *Національна ідея і соціальні трансформації в Україні*. Київ: Український центр духовної культури.
- Ярош, О.М. (2017). Політичний ідеал і національна ідея в Україні. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 17, 146-148.

References

- Hrushevs'kyu, M. (1954). *Istoriya Ukrayiny-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. New York: Knigospilka Publishing Company. (in Ukrainian)
- Iparion. (1992). *Slovo pro zakon i blahodat'* [Word of law and grace], in: *Davnya ukrayins'ka literatura*. Kyiv: Zolote slovo. (in Ukrainian)
- Karlova, V. (2010). Natsional'na ideya suchasnoyi Ukrayiny: problemy ta perspektyvy formuvannya [The national idea of modern Ukraine: problems and prospects of formation]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny*, 3, 21-29. (in Ukrainian)
- Kondratenko, O. (2020). Balto-Chornomors'ka spivdruzhnist': vytoky ta stratehichni mozhlyvosti dlya Ukrayiny [Baltic-Black Sea Commonwealth: Origins and Strategic Opportunities for Ukraine]. *Visnyk Kyuyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1, 11-17. (in Ukrainian)
- Kubayevs'kyu, M. K. (2007). *Natsional'na ideya: istorychni y metodolohichni zasady osmyslennya* [National idea: historical and methodological principles of understanding]. Ternopil': Ekonomichna dumka (in

Ukrainian)

Latyhina, N. A. (2013). Ukrayins'ka natsional'na ideya: ukrayins'ki realiyi [Ukrainian national idea: Ukrainian realities]. *Istoryko-politychni studiyi*, 1, 5-10. (in Ukrainian)

Litopys rus'kyy za Ipat's'kym spyskom [Chronicle of the Russian for Ipatiev list]. (1989). Kyiv: «Dnipro». (in Ukrainian)

Meleshchuk, A.A. (2018). Transformatsiya skhidnoslov"yans'koho mesianizmu vid filosofskoyi dumky Rusi do rannikh slov"yanofiliv [Transformation of East Slavic Messianism from the Philosophical Thought of Russia to the Early Slavophiles]. *Hrani*, 12, 174-177. (in Ukrainian)

Nahorna, L. (2003). Ponyattya «natsional'na identychnist'» i «natsional'na ideya» v ukrayins'komu terminolohichnomu prostori [The concept of «national identity» and «national idea» in the Ukrainian terminological space]. *Politychnyy menedzhment*, 2, 14-30. (in Ukrainian)

Popovych, M.V., Yeremenko, A.M. & Fadeyev, V.B. (2005). *Natsional'na ideya i sotsial'ni transformatsiyi v Ukrayini* [National idea and social transformations in Ukraine]. Kyiv: Ukrayins'kyy tsentr dukhovnoyi kul'tury. (in Ukrainian)

Yarosh, O. M. (2017). Politychnyy ideal i natsional'na ideya v Ukrayini [Political ideal and national idea in Ukraine]. *Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiologiyi*, 17, 146-148. (in Ukrainian)